

Élő tájnyelvek

Válogatás az Emberi Erőforrások Minisztériuma és az
Anyanyelvápolók Szövetsége anyanyelvi pályázataiból

Válogatta és szerkesztette:
Balázs Géza – Juhász Dezső – Zelliger Erzsébet

Anyanyelvápolók Szövetsége – Inter Kft.
Budapest, 2014

Elo tájnyelvek

Válogatás az Emberi Erőforrások Minisztériuma és az Anyanyelvapolók Szövetsége anyanyelvi pályázataiból, 14. kötet

Válogatta és szerkesztette: Balázs Géza, Juhász Dezső és Zelliger Erzsébet

A szerkesztők munkatársa: Hujber Szabolcs

Szakmai támogató: Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport, Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda

Fényképek: Balázs Géza

Tördelőszerkesztő: Fancsek Krisztina

A borítón: Nagyrákosi tájház (Örség)

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Emberi Erőforrások Minisztériuma

ANYANYELVÁPOLÓK
SZÖVETSÉGE

Anyanyelvapolók Szövetsége

Nemzeti Kulturális Alap

© Szerkesztők, szerzők

ISBN: 978-963-08-5642-3

Kiadja az Anyanyelvapolók Szövetsége Egyesület
1053 Budapest, Károlyi u. 16.

Honlap: www.anyanyelvapolo.hu

E-mail: anyanyelvapolo@anyanyelvapolo.hu

A kiadásért felelős: Juhász Judit elnök

Készült a Robinco nyomdában

Terjeszti az Anyanyelvapolók Szövetsége és a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda

E-mail: iroda@e-nyelv.hu

Telefon: 36-30-318-9666

Tartalom

Juhász Dezső: Előszó	7
Bella Éva: Archaizmusok és neologizmusok jelenléte a tájnyelvben. A Győr-Moson-Sopron megyei Iván település nyelvjárása	11
Bincze Diána: Élőnyelvi kutatások Jánosházán	21
Both Csaba Attila: Testrészek nevei a romániai magyar nyelvjárásokban: a fej	31
Dénes Ágota: Nyelvjárási jelenségek és állandósult szókapcsolatok a Marcal-völgyi Csöglén	41
Durucz Istvánné: Múlt-ízű, édes, dallamos szavak a 21. század elején	57
Gazdag Vilmos: A kárpátaljai magyar nyelvjárások sajátos lexikai elemei: Keleti szláv (orosz/ukrán) kölcsönszók	77
Gion Katalin: Egy szerémségi falu, Maradék nyelvjárásának változásvizsgálatáról	87
Hegedűs János: A dunaföldvári tájnyelv	97
Horváth József: „Az én nyelvem a ti nyelvetek”. Csurgó környékének nyelvjárása	101
Iványi Tibor: Bakonyalji majorok, puszták nyelve	111
Kiss Kálmán: Csűry Bálint és a szamosháti tájnyelv	121
Kovács Lehel István: A hétfalusi csángó tájnyelv	131
Krizsai Fruzsina – Tücsök Dorottya: Dél-erdélyi nyelvszigetek több szempontú vizsgálata	141
Lőrincz József: Tájanyanyelvem – anyanyelv-szentegyházam. Székelydálya helyi nyelvjárásának állapota a 20–21. század fordulóján	149
Marsovszki Viktória: Mindszenti tájszó-tár	157
Parapatics Andrea: Hittel és meggyőződéssel a nyelvjárásokról	169
Szilvási Csaba: Illatos, mint eső után a televény. A szatmári nyelvvel az ősszó nyomában	181
A szerzőkről	189

A kárpátaljai magyar nyelvjárások sajátos lexikai elemei: Keleti szláv (orosz/ukrán) kölcsönszók

A kárpátaljai magyar nyelvjárások az úgynevezett északkeleti nyelvjárási régióhoz tartoznak, mely az abauji ő-ző típustól keletre, kb. a Hernád alsó folyása – a Sajó – Tisza – Csap – Nagyszőlős vonaltól északra a nyelvhatárig terjed (Imre 1971: 365). Juhász Dezső (2001: 292) az északkeleti nyelvjárási régió magyar dialektusait három nyelvjárás csoportba sorolja: **1.** szabolcs-szatmári, bereg-ugocsei, melybe a Munkács és Huszt közötti nyelvjárások tartoznak; **2.** ungi, ide az Ungvári járás és a szomszédos kelet-Szlovákia í-ző nyelvjárásait sorolja; **3.** a volt Máramaros vármegye helyi nyelvjárásai, melyek nem alkotnak egységes csoportot.

A kárpátaljai magyar nyelvjárásoknak számos olyan hang- és alak-tani, valamint szintaktikai jellemzője van, melyek egyrészt igazolják azok északkeleti nyelvjárástípushoz való tartozását, másrészt általánosságban jellemzik a kárpátaljai magyar nyelvterületet (Beregszászi – Csernicskó 2007: 20). A kárpátaljai magyar nyelvjárások sajátosságainak a bemutatásával és a kérdés kutatástörténetével részletesen foglalkoztam egy korábbi tanulmányomban (Gazdag 2013: 71–72).

2014. január 13. és február 13. között online kérdőívezés keretében a kárpátaljai magyarság nyelvhasználatát vizsgáltam.¹ Jelen tanulmányban a nyelvjárási kérdések elemzésével kívánok foglalkozni. Az anyaggyűjtés módszere a kitöltőkkel való személyes kapcsolat hiánya miatt aktív kérdezői módszerrel történt. A kitöltői figyelem fenntartása végett a kérdőív nyelvjárási része több különböző kérdéstípusból tevődött össze (tárgyképek bemutatása, meghatározások alapján történő kérdezés, a tájnyelvi elemek jelentésének az ismeretére irányuló kérdések).

A kérdőív kitöltői elsősorban az ismerősi körömből kerültek ki, ugyanis a kérdőív kitöltésére való felkérést a Facebook idővonalamon

¹ A kérdőív megtekinthető az alábbi linken: https://docs.google.com/forms/d/1CH2MZB1h__lZkX-Szma8F2OF0HCCDWp9-CQ2TaYkK0E/viewform?edit_requested=true

poszt formájában tettem közzé, s onnan, illetve az ismerősök általi megosztások (összesen 18 személy osztotta meg a posztot) alapján vált elérhetővé a kérdőívre mutató link is. A kérdőívet összesen 85 kárpátaljai magyar anyanyelvű személy töltötte ki. A kérdőív kitöltői ennek megfelelően elsősorban lakhelyem közvetlen környezetéből kerültek ki. A legtöbben a Beregszászi járás (58 személy), Ungvári járás (8 személy), Nagyszőlősi járás (4 személy), Munkácsi járás (2 személy), Huszti járás (1 személy), illetve 12 személy, akik nem tüntették fel a lakhelyüket, vagy jelenleg épp nem Kárpátalján élnek (pl. magyarországi egyetemen tanulnak, vagy Magyarországon dolgoznak).

A nyelvjárási anyaggyűjtésre irányuló kérdéskör első csoportjában 30 tárgyképet tettem közzé. A kitöltők feladata az volt, hogy a képen látható használati tárgy, étel, zöldség-gyümölcs, növény, ruha és lábbeli, ruházati eszköz és egyéb tárgyak, illetve objektumok nevét a kép alatti mezőben feltüntessék. A képek összeválogatása során arra törekedtem, hogy a képek mindenki számára ismert dolgokat ábrázoljanak, illetve, hogy azok között minél több olyan legyen, amelynek a kárpátaljai magyarság körében ismert és általánosan elterjedt a szláv (orosz/ukrán) nyelvi elnevezése is. A továbbiakban ezekből kívánok néhány példát az olvasók elé tárni.

1. Az első képen szereplő általában befőttek tárolására szolgáló csavaros üveget 11 válaszadó a *bánki/a* [~or. *banika*] fn ¹t, ²ja – *bánki/bánka* < ukr., or. *banika*’ megfelelővel nevezte meg, illetve további 4 válaszadó használta a szláv megnevezést a magyar megfelelővel párhuzamosan. A magyar megnevezések közül a következő változatok fordultak elő: *üveg*, *befőttes*, *befőtös* vagy *befősztes üveg*, *litéres*, *csavaros*, vagy *nborkás üveg*.²

2. A következő képen szereplő söröskorsót 9 válaszadó nevezte meg a *bakál/bákál* [~or. *bakala*] fn ¹t, ²ja – *bakál/bákál* < ukr., or. *banaka*’ közvetlen kölcsönszóval, további 2 válaszadó pedig a *sörösbákál* hibrid kölcsönszóval. 5 válaszadó a szláv átvételt és a magyar megfelelőt egyidejűleg adta meg. A magyar nyelvi változatok közül ezek fordultak még elő: *pohár*, *sörös* vagy *füles pohár*, *söröskorsó*, *krigli*, *kancsó*.

² A képek számozása megfelel azok kérdőívbeli számozásának. Az egyes magyar megfelelőknél nem tüntetem fel a válaszadói számot, vagyis azt, hogy hányszor is fordultak elő megadott válaszként.

3. A képen szereplő általában vaníliakrémmel töltött krémes apró kürtőskalácsszerű édességet 32 válaszadó nevezte meg a *trubocski/trubacski/a fn. 't, 'ja – trubocski/trubacski/a* < ukr., or. 'тубоцки' közvetlen kölcsönszóval. 4 válaszadó egyidejűleg adta meg a szláv kölcsönszót és a magyar nyelvi megnevezést. További magyar nyelvi változatok: *kifli, képviselőfánk, habroló, roló, kürtős kalács, krémes, kifli*.

11. A képen látható sportcipőt 3 válaszadó nevezte meg a *kroszovki [~or. кросовки] fn 't, 'ja – kroszovki* < or. 'кросовки' közvetlen kölcsönszóval. Ezen kívül a következő magyar nyelvi változatok fordultak még elő: *cipő, edzőcipő, sportcipő, futócipő, tornacipő*.

13. A képen látható közlekedési jelzőlámpa neve 12 válaszadó szerint a *szvetafor [~or. светофор] fn 't, 'ja – szvetafor* < or. 'светофор' közvetlen kölcsönszó. További 5 válaszadó a magyar nyelvi megfelelővel együtt a szvetafor, míg ketten az ukr. 'світлофор' változatot adták meg. Egyéb magyar nyelvi változatok: *jelzőlámpa, közlekedési lámpa, villanyrendőr, itjelzőlámpa, szemafor*.

18. Az ezen a képen szereplő kerti pavilon neve 39 válaszadó szerint a *beszedka fn 't, 'ja – beszedka* < or. 'бечедка' közvetlen kölcsönszó. Emellett a következő megnevezések fordultak még elő: *asztal, bódé, bungaló, fabáz, filagória, kisház, nyári lak, kerti pavilon, kerti fedett asztal, pihenőbely, sátor, nyikend*.

19. A képen látható hullámpala megnevezéseként 37 válaszadó a *sifer [~ném. Schiefer] fn 't, 'ja – sifer* < ukr., or. 'шифер' közvetlen kölcsönszót, míg további 6 válaszadó a *siferpala, palasifer* hibrid kölcsönszót adta meg. Ezen kívül a következő magyar nyelvi változatok fordultak még elő: *cserép, pala, hullámpala, tetőpléb, palatető, tetőpala*.

27. A képen szereplő fecskendőt 33 válaszadó nevezte meg *spricc/spric [~ném. Spritze] < ukr., or. 'унпуй' közvetlen kölcsönszóval. Egy-egy válaszadó az injekciós spricc illetve a spricestű hibrid kölcsönszói változatot adta meg. Ezen kívül a következő változatok fordultak még elő: fecskendő, injekció, injekciós tű, szuri, tű*.

28. Az ezen a képen látható autós vagy sürgősségi elsősegély doboz 25 válaszadó az *aptecska* [~lat. *apothēca*] fn '-t, '-ja – *aptecska* < ukr., or. 'анечка' közvetlen kölcsönszóval nevezte meg. Egy válaszadó a hibrid kölcsönszó *aptecskás doboz* összetételt használta. Egyéb adatolt megnevezések: *elsősegélydoboz, elsősegélycsomag, gyógyszeres táska, mentőcsomag, orvosi táska*.

A kérdőív következő részében a válaszadóknak körülírások alapján kellett ételek és foglalkozások neveit megadniuk. Ezt követően szláv kölcsönszók jelentéseit kellett meghatározniuk, majd pedig meghatározások alapján kellett azonosítaniuk az azokban körülírt tárgyakat, labdajátékot, illetve közlekedési eszközt.

Az utolsó feladatban arra kértem a válaszadókat, hogy soroljanak fel olyan szavakat, amelyek csak Kárpátalján használatosak. A továbbiakban az általuk felsorolt szláv kölcsönszavak szótári listáját kívánom közölni.

A

akt < ukr., or. 'акт'; – 1. jegyzőkönyv; 2. okirat

amartizátor < ukr., or. 'амортизатор'; – lengéscsillapító

avária < ukr. 'аварія'; or. 'авария'; – baleset

B

bagázsnyik < ukr., or. 'багаж'; – csomagtér

balkon < ukr., or. 'балкон'; – erkély;

bánka < ukr., or. 'банка'; – 1. befőttesüveg

batri < ukr., or. 'батареїка'; – elem, akkumulátor

beszedka < or. 'беседка'; – lugas; kerti pavilon

bínt < ukr., or. 'бінт'; – 1. kötés, pólya; 2. kötszer, fásli

bordácski < ukr., or. 'бордачок'; – kesztyűtartó (gépkocsiban)

brakk < ukr., or. 'брак' – selejt

brigadér < ukr., or. 'бригадир'; – munkavezető

buháter < ukr., or. 'бухгалтер'; – könyvelő

bulicska < ukr., or. 'булочка'; – zsemle

butyka < ukr., or. 'будка'; – bódé

Cs

csájna < or. 'чайная'; – 1. teázó; 2. kocsmá, ivó

csájnik < ukr., or. 'чайник'; – teáskanna

cseburek < ukr., or. 'чебурек'; – (birka)húsos rétes; húsos fánk

D

deká < or. 'ДК → дом культуры'; – kultúrház; szórakoztató központ

deputát < ukr., or. 'депутат'; – küldött, képviselő

dezsural < or. 'дежуритъ'; – őrködik; ügyel, felvigyáz

dezsurka < or. 'дежурка'; – 1. ügyelet; 2. szolgálat

dokument < ukr., or. 'документ'; – okmány; okirat

E

elektricska < ukr., or. 'електричка'; – villanyvonat, a magyarországi HÉV-nek megfelelő helyközi vonatjárat

F

fortocska < or. 'форточка'; – szellőztető (ablakon)

G

grecska/hrecska < ukr., or. 'гречка'; – tatárka, hajdinakása

grip < ukr. 'грип'; or. 'грипп'; – influenza

grivnya < ukr. 'гривня'; – Ukrajna hivatalos pénzneme

gruppa < or. 'група'; – 1. csoport, (iskolai) napközis csoport; 2. kategória

gruzcsik < or. 'грузчик'; – rakodómunkás

gruzin < ukr., or. 'грузин'; – 1. grúz; 2. grúz nemzetiségű ember

Gy

gyela < or. 'дело'; – dolog, ügy

gyenygi < or. 'леньги'; – pénz

gyevuska < or. 'девушка'; – lány

K

kapot < ukr., or. 'капот'; – motorháztető

kolhoz < ukr. 'колгосп'; or. 'коллективное хозяйство' → 'колхоз'; – 1. termelőszövetkezet; 2. kollektív gazdaság

kolonka < ukr., or. 'колонка'; – vízmelegítő, bojler

kóperta < ukr. 'копєрта'; – (levél) boríték

kópia < ukr. 'копія'; or. 'копия'; – másolat

korocse < ukr. 'коротше'; or. 'короче'; – rövideen, rövidebben

kredit < ukr., or. 'кредит'; – hitel

kriska < ukr. 'кришка'; or. 'крышка'; – fedő (az üvegedényen)

kroszovki < or. 'кроссовки'; – sportcipő, tornaicipő

kurtka < ukr., or. 'куртка'; – dzseki; rövid férfi felsőkabát

L

lomik < ukr., or. 'ломик'; – emelőőrúd, feszítővas, pajszer

M

magazin < ukr./or. 'магазин'; – 1. bolt; 2. áruház

májka < ukr., or. 'майка'; – 1. trikó; 2. sportmez

marsutka < ukr., or. 'маршрутка'; – iránytaxi

medszesztra < ukr., or. 'медсестра'; – ápolónő

milicia < ukr. 'міліція'; or. 'милиция'; – rendőrség

misálka < ukr. 'мішалка'; or. 'мешалка'; – keverőgép, malter vagy betonkeverő

mufta < ukr., or. 'муфта'; – hüvely, tengelykapcsoló

murkó < ukr. 'морква'; or. 'морковь'; – sárgarépa, nyelvjárási murok

N

nácsálnyk < ukr., or. 'начальник'; – főnök; parancsnok

notáriusz < ukr. 'нотаріус'; or. 'нотариус'; – jegyző, közjegyző

nozsovka < or. 'ножовка'; – (kézi) fűrész

O

obsi < or. 'общєжиттє'; – 1. diákotthon; 2. közös szállás, munkásszálló

ocsot < or. 'учєт'; – nyilvántartás

odekolon < ukr., or. 'одеколон'; – kölni (víz)

P

pálocski < or. '(кукурузные) палочки'; – kukorica rudacskák (ang. corn sticks)

páпка < ukr., or. 'папка' – mappa, írártató

pára < ukr., or. 'пара' – ógarát, 2x45 perc;

pasztport < ukr., or. 'паспорт'; – személyigazolvány

pelmenyi < ukr. 'пельмені'; or. 'пельмени'; – húsos derelye; hússal töltött barátfüle

pepelynica < or. 'пепельниця'; – hamutartó

perejezd < or. 'перезел'; – (vasúti) átjáró

pinoplaszt < ukr. 'пінопласт'; – habszivacs, hungarocell

piroski < or. 'пірожки' – fánk, bukta

plán < ukr., or. 'план'; – terv, tervezet

plasztelin < ukr. 'пластилін'; or. 'пластилин'; – gyurma

plávki < ukr., or. 'плавки'; – úszónadrág, fürdőgatya

porovorot < ukr., or. 'поворот'; – kanyar, index

práva < ukr. 'права водія' → 'prava'; or. 'права водителя' → 'prava'; – gépjárművezetői jogosítvány

pricep < or. 'прицеп'; – rótkocsi

provodnyik < or. 'провідник' – kalauz

R

rájkom < ukr., or. 'райком' → районний комітет'; or. 'районный комитет' – járási tanács

rásztvorityelj < or. 'растворитель'; – oldószer

rucska/i < ukr., or. 'ручка'; – (tintás) toll

S

sláng < ukr., or. 'шланг'; – slag; locsolócső

slopi < ukr. 'шльопанці'; or. 'шлёпанцы'; – papucs, torán

spilka < ukr., or. 'шпалька'; – hajtű, hajcsat

spricc < ukr., or. 'шприц'; – fecskendő

stráfol < ukr. 'штрафувати'; or. 'штрафовать'; – bírságol

stukatúrka < ukr., or. 'штукатурка' – vakolás

Sz

szesztra < ukr., or. 'сестра'; – nővét

szilyráda < ukr. 'сільська рада' → сільрада; – községi tanács

szirnéké < ukr. 'сирник'; or. 'сырник'; – túrós gombóc, túrós tészta

szkoccs < ukr., or. 'скотч'; – ragasztó szalag, cellulux

szkreпки < or. 'скрепки'; – gémkapocs

szok < or. 'сок'; – 1. gyümölcsből készült üdítőital; 2. lé, nedv
szoljárka < ukr., or. 'солярка'; – 1. gázolaj; 2. üzemanyag
szosziszki < ukr., or. 'сосиски'; – 1. virsli; 2. hosszú, vékony kifőzve fogyasztott hústermék, húspép
szprávka < or. 'справка'; – 1. igazolás; 2. tudakozódás, érdeklődés
sztácija < ukr. 'станія', or. 'станция'; – állomás
sztándárt < ukr., or. 'стандарт'; – szabvány szerinti, standard
szvetafor < or. 'светофор'; – közlekedési lámpa
szvidoctvo < ukr. 'свідчення'; – igazolás, bizonyítvány

T

tekoszmot < or. 'техосмотр'; – műszaki szemle
trojnyik < or. 'тройник'; – (hálózati) hármas elosztó
tumbocska < ukr., or. 'тумбочка' – éjjeliszekrény

U

usánka < or. 'ушанка'; – füles téli sapka

V

váfli < ukr. 'вафлі'; or. 'вафли'; – ostya
vojenkomát < or. 'военкомат «военный комиссариат»' – 1. hadkiegészítő parancsnokság; 1. sorozási hely

Z

zabora < ukr. 'забора'; or. 'забора' – a széna tárolására szolgáló csűr
zácsot < or. 'зачёт' – 1. beszámoló, kollokvium; 2. vmibe beszámítás
zájáva < ukr., or. 'заява'; – kérvény, folyamodvány
zálík < ukr. 'залік'; – beszámoló
zálíkovka
zápászka < ukr., or. 'запaska'; – pótalkatrész, készlet
zaprávka < ukr., or. 'заправка' – üzemanyag töltőállomás; benzinkút, tankoló
zázsigálka < or. 'зажигалка'; – öngyújtó
zdácsi < ukr. 'здачі'; or. 'сдачи'; – visszajáró (pénz)
znák < ukr., or. 'знак'; – jel
zontyik < or. 'зонтик'; – esernyő
zvit < ukr. 'звіт'; – jelentés

Zs

zsrnál < ukr., or. 'журнал'; – napló; osztálykönyv

A kárpátaljai magyar nyelvjárások, ahogyan más határon túli magyar nyelvjárások is, fokozott másodnyelvi hatás alatt állnak. Beszélői mindennapi kapcsolatban állnak az államnyelvet és az orosz-t beszélő szláv nyelvű lakossággal, s a hivatalos nyelvi színtereken anyanyelvük használati lehetőségei jelentős mértékben korlátozva vannak. A történelmi és a jelenkori helyzet ismeretében tehát nem lehet meglepő, hogy az itt élők nagyszámú másodnyelvi elemet használnak az anyanyelvi kommunikációjukban is, amelyek a magyar nyelvi változatokkal együtt, vagy sok esetben azokat kiszorítva a mindennapos nyelvhasználat részeivé válnak.

Irodalom

BEREGSZÁSZI Anikó – CSERNICKÓ István

2007 Beszélhetünk-e egységesen „kárpátaljai magyar nyelvjárások”-ról? In: CSERNICKÓ István – MÁRKU Anita (szerk.): „*Il liaba re-pulsz te akárbová...*” *Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához*. PoliPrint, Ungvár.

GAZDAG Vilmos

2013 Keleti szláv hatás a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban (Tudománytörténeti áttekintés) *Kisebbségkutatás Minorities Studies And Reviews* 22. 2: 66–101.

IMRE Samu

1971 *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

JUHÁSZ Dezső

2001 A magyar nyelvjárások területi egységei. In: Kiss Jenő (szerk.): *Magyar Dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 262–324.